

10

TOISIN NÄKEMINEN: ETNOGRAFIA KRIMINOLOGISEN JA YHTEISKUNTATIETEELLISEN TUTKIMUKSEN PERINTEESSÄ

HELENA HUHTA, MALIN FRANSBERG & MIKKO SALASUO

10.1 ETNOGRAFI PYRKII YMMÄRTÄMÄÄN

Aamiainen on klo 07.00 ja varusmiespalvelus alkaa tasan kahdeksalta. Yleensä kasarmilla tulee olla 15 minuuttia ennen palvelusta. Sisään ruokalaan päästään keskimäärin klo 06.59–07.03 ja pöytään nuorukaiset istuvat tarjottimet ruokaa täynnä klo 07.09–07.13. Aikaako [ruokailuun] ei ole riittävästi? Herranen aika, aamupalan syötiin jää parhaimmillaan 22–36 minuuttia. Tämä on niin pitkä aika, ettei kukaan käytä sitä kokonaan syömiseen, vaan rientää rөөkille, loikoilemaan sängyssä, suihkuun, kuuntelemaan musiikkia tai soittelemaan kännykällä siviilissä hereillä oleville kavereille.¹

Tämä lainaus on dosentti Mikko Salasuon kenttämuistiinpanoista, kun hän vuonna 2008 teki etnografista tutkimusta ja osallistui kolmen kuukauden ajan varusmiespalveluun Kainuun prikaatissa. Tutkijan ollessa kentällä puolustusvoimissa ja tutkimushankkeen ohjausryhmässä pohdittiin, voitaisiinko ruokailuaikaa pidentämällä vaikuttaa varusmiesten hotkimiseen. Kuten lainauksesta käy ilmi, varusmiespalvelukseen osallistunut tutkija tunnisti syyn hotkimiseen ja nopeaan ruokailuun – varusmiehet haluavat maksimoida oman ajan ennen palveluksen alkua.

Ote tutkijan kenttämuistiinpanoista tavoitti sähköpostitse Helsingissä kokoontuneen tutkimushankkeen ohjausryhmän, eikä varusmiesten ruokailuaikaa pidennetty.

Edellisestä esimerkistä on luettavissa etnografian perusajatus. Se on metodologinen lähestymistapa, jonka olennaisin osa on osallistuva havainnointi. Etnografi osallistuu tutkittavien henkilöiden elämään tutkittavan ilmiön kannalta luonnollisessa ympäristössä, kuten koulussa, armeijassa, kadulla, kodissa, vankilassa tai vaikka oikeusistuimessa (ks. tämän teoksen luku 12). Havainnoimalla, osallistumalla ja viettämällä aikaa näissä ympäristöissä tutkija pyrkii kokemaan ja näkemään sosiaalisia ilmiöitä tutkittavien tavoin, heidän näkökulmastaan, ja ymmärtämään siten sosiaalisen toiminnan logiikan. Osallistumisen ja kokemisen vuoksi etnografian työvälineenä ei ole ainoastaan ajattelu, vaan yhtä lailla koko keho, mieli ja tunteet. Tällaisen tutkimuksen vahvuus on sosiaalisten ilmiöiden ”toisin näkeminen”, joka ei ole mahdollista muilla tutkimusmenetelmillä.²

Havainnoinnin ohella etnografiassa hyödynnetään usein haastatteluja sekä tutkittavasta ilmiöstä riippuen muita tiedonlähteitä, kuten hallinnollisia asiakirjoja, tilastoja, karttoja, oikeudenkäyntiasiakirjoja, valokuvia tai muita mahdollisia dokumentteja. Etnografi saattaa myös perehtyä ennen kentälle menoa tarkasti aiempaan tutkittavaa ilmiötä koskevaan kirjallisuuteen. Tällöin aiempien tutkimusten havainnot ja hypoteeseja voidaan verrata jo kentällä omiin kokemuksiin, mahdollisesti hylätä niitä ja luoda uusia hypoteeseja omien havaintojen pohjalta.

Toisin kuin yleensä määrällisessä tutkimuksessa, etnografiassa ei pyritä yksinkertaisiin koeasetelmiin tai vastausten standardointiin, sillä ne hukkaavat sosiaalisen toiminnan kontekstin ja monimutkaisuuden. Etnografiassa pyritään pysymään avoimena empiiriselle todellisuudelle ja siinä rakentuneille jäsennyksille.³ Etnografiassa tutkitaankin sosiaalista todellisuutta siellä, missä se on ja rakentuu. Jos tutkimuskohteena ovat varusmiehet, tutkimusta tehdään armeijassa. Mikäli tutkitaan vankeja, etnografiaa tehdään vankilassa. Lakimiehiä tai tuomareita voidaan tutkia oikeusaleissa ja niiden takahuoneissa.

Etnografiassa kontekstia – sosiaalista ja materiaalista ympäristöä – pidetään erityisen tärkeänä, sillä se nähdään erottamattomana osana inhimillistä toimintaa. Tämän vuoksi luonnollisin tapa kerätä tutkimusaineistoa koululaisista tai koulusta on osallistua tutkijana koulunkäyntiin. Myös tulosten raportoinnissa korostetaan toiminnan ja kontekstin yhteyttä, josta puhutaan usein tiheänä kuvauksena.⁴ Etnografisissa tutkimuksissa kuvataankin usein yksityiskohtaisesti esimerkiksi

fyysistä ympäristöä ja vuorovaikutuskontekstia, jossa tutkittavien ihmisten sosiaalinen toiminta tapahtuu. Pelkistäen voidaan sanoa, että siinä missä tilastollinen tutkimus pyrkii testaamaan ja mittaamaan, etnografisen tutkimuksen pyrkii ymmärtämään.⁵

Etnografia on onnistuessaan uuden löytämistä – sellaista sosiaalisten ilmiöiden ja toiminnan ymmärtämistä, jota tutkija tai tutkimusyhteisö ei ole osannut odottaa tai edes kysyä ennen tutkimusta. Monien sosiaaliteorioiden keskeisten teoriasuuntausten takaa löytyykin etnografiassa tehtyjä oivalluksia. Esimerkiksi merkittävät kriminologiset teoriat, kuten paineteoria, alakulttuuriteoriat ja leimaamisteoria, ovat syntyneet etnografisten tutkimusten tuloksina.⁶ Ylipäätään tietämys ”toiseudesta” ja ”poikkeavuudesta” on pitkälti rakentunut etnografisten tutkimusten välityksellä.⁷

Sata vuotta sitten yhdysvaltalainen Frederic M. Thrasher⁸ tutki etnografian menetelmin Chicagon nuorisojengejä. Tutkimus *The Gang: A Study of 1,313 Gangs in Chicago* oli tärkeä askel sen ymmärtämiseksi, ettei suurkaupunkien slummeissa elävien vähemmistöjen käyttäytyminen johdunut psykologisesta tai geneettisestä (rodullisesta) poikkeavuudesta, kuten tuolloin yleisesti ajateltiin. Thrasher näki jengien olevan pikemminkin sosiaalisen ja materiaalisen elinympäristön seurausta. Lähes täysin yhteiskunnallisen toiminnan ulkopuolelle jätetyt nuoret muodostivat omaan kulttuuriseen ja sosiaaliseen ympäristöönsä sopivia yhteisöjä. Kun jengit tunnistettiin kulttuurisen ja sosiaalisen ympäristön tuotoksiksi, ymmärrettiin myös mahdollisuus vaikuttaa pelottavana pidettyyn jengi-ilmiöön esimerkiksi tarjoamalla nuorille koulutusta, työmahdollisuuksia ja vapaa-ajan harrastuksia.

10.2 MENETELMÄN HISTORIAA JA TUTKIMUSESIMERKKEJÄ

Etnografisen menetelmän juuret paikannetaan antropologiaan ja 1800-luvulle. Antropologit tutkivat itselleen vieraita kansoja ja kulttuureja koettaen ymmärtää niitä sisältä käsin. Tärkeänä modernin antropologian uranuurtajana pidetään puolalaissyntyistä Bronislaw Malinowskia, jonka kenttätyömenetelmät Tyynenmeren kansojen keskuudessa loivat perustan osallistuvalla havainnoinnille. Malinowskin kuuluisan toteamuksen mukaan vieraan kulttuurin kieltä ei voi ymmärtää vain opettelemalla sanoja ja kielen rakennetta, vaan täytyy ymmärtää myös kielen suhde kulttuurin käytäntöihin, tapoihin ja uskomuksiin.⁹ Malinowskin perintönä kielen tutkimus onkin jäänyt osaksi etnografista tutkimusta. Esimerkiksi

yhteisöjen arvoja, normeja ja sosiaalisia rooleja voidaan tutkia slangisanaston ja muiden ilmausten avulla.

Niin sanotun Chicagon koulukunnan sosiologit olivat ensimmäisiä, jotka sovelsivat 1910-luvulta lähtien antropologian oppeja ja menetelmiä urbaaniin kaupunkiympäristöön. Kiinnostuksen kohteina olivat muun muassa kaupunkien kehitys, muuttoliike, irtolaisuus, köyhyys, rikollisuus ja ylipäätään poikkeavana ja sosiaalisena ongelmana pidetty käyttäytyminen. Nykytutkimuksen viitekehyksessä Chicagon koulukunnan tutkimusotteessa yhdistyivät ainakin sosiologia, kriminologia, sosiaalipsykologia sekä väestö- ja tilastotutkimus. Määrällinen tieto väestöstä ja yhteiskunnasta oli useiden tutkimusten lähtökohtana, ja noita tuloksia lähdettiin syventämään, täydentämään ja täsmentämään etnografian keinoin. Tarkoituksena oli ymmärtää tilastojen takana piilottelevaa sosiaalista todellisuutta yhteisöjen sisältä käsin. Seuraavasti tämän pyrkimyksen määritteli Chicagon sosiaalivirastojen neuvottelukunnan hallitus vuonna 1922, kun se perusteli Nels Andersonin myöhemmin klassikoksi noussutta *The Hobo* ("Kulkumiehet") -tutkimusta:

Hallituksen näkökulmasta tämän selvityksen tavoitteena oli hankkia tosiasioita, jotka tekisivät sosiaalivirastoille mahdolliseksi järkevasti käsitellä Chicagoon ja Chicagosta pois kaiken aikaa suuntautuvan kymmenien tuhansien irrallisten ja kodittomien miesten vuorovesiliikkeen luomia ongelmia. Ainoastaan sen kautta, että ymmärrettäisiin sekä kiertelevän tilapäistyöläisen luontoa että hänen persoonallisuuttaan muokanneita taloudellisia ja yhteiskunnallisia voimia, olisi mahdollista laatia näitten miesten hyvinvoinnista kiinnostuneiden sosiaalisten laitosten toiminnan perusohjelmia.¹⁰

Chicagon koulun varhaisissa tutkimuksissa ei noudatettu tai kehitelty tietoisesti systemaattista etnografista menetelmää, vaikka useissa tutkimuksissa osallistuminen ja havainnointi olivat tärkeässä roolissa. Chicagon koulun kultakaudeksi kutsutuilla 1920- ja 1930-luvuilla ilmestyi useita osallistuvaan havainnointiin perustuvia sekä kriminologisia aiheita että poikkeavuutta urbaanissa kaupunkiympäristössä käsitteleviä tutkimuksia. Jo mainittujen Thrasherin jengitutkimuksen ja Nels Andersonin kulkumiestutkimuksen lisäksi Harvey Zorbaugh tarkasteli elämää Chicagon köyhällistökortteleissa teoksessaan *The Gold Coast and the Slum*¹¹ ja Clifford Shaw nuoren chicagolaisen pojan rikollisuraa tutkimuksessa *The Jack-Roller*¹².

Kultakauden klassikoissa, kuten myös myöhemmissä Chicagon koulun tutkimuksissa, yhdisteltiin kerronnallisesti antropologista ja sosiologista raportointitapaa, josta kehittyi toiminnan ja kontekstin yhdistävää tiheää kuvausta. Tutkittavista kohteista ja materiaalisista ympäristöistä kirjoitettiin elävästi ja yksityiskohtaisesti ikään kuin vieraista kansoista ja kulttuurista – mitä ne myös todennäköisesti olivat monille 1920- ja 1930-lukujen valkoihoiseen keskiluokkaan kuuluneille tutkijoille ja lukijoille. Näin Nels Anderson kirjoitti ”Hourutoriksi” kutsutusta kulkumiesten tapauspaikasta:

Joen pohjoispuolella Chicagon Avenuen alapuolella kulkeva Clark Street on ”kantaväylä”. Tänne on koostunut tietty läpikulkijoiden luokka, joka muodostaa kaikilla muilla Hobemian alueilla tavattavista poikkeavan ryhmän. Tämä on hobo-älymystön aluetta. Sitä voidaan kuvailla ajattelijoiden, uneksijoiden ja parantumattomien agitaattorien kohtauspaikaksi. (...) Tänne saapuvat vain sellaiset, joilla on aikaa ajatella, kärsivällisyyttä kuunnella tai rohkeutta puhua.¹³

Chicagon koulun inspiroimana syntyi myös William Foote Whyten¹⁴ tutkimus *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Amerikanitalialaisten nuorten miesten arkea, sosiaalista kanssakäymistä, liikkuvuutta ja verkostoja köyhässä bostonilaisessa kaupunginosassa tarkasteleva tutkimus nousi 1950-luvulla kulttimaineeseen. Yksityiskohmainen ja eläväinen tiheä kuvaus Cornevilleksi kutsutun kaupunginosan nuorisojengistä ja sen jäsenistä pohjasi yhteensä kolme ja puoli vuotta kestäneeseen kenttäjaksoon vuosina 1936–1940. Tutkimuksessa Whyte osoitti, ettei elämä köyhässä kaupunginosassa ollut kaoottista tai sääntelemätöntä, vaan sitä ohjasivat lukuisat epäviralliset sosiaaliset säännöt ja käytännöt. Nuorisojengit olivat olennainen osa Cornervillen epävirallista kulttuuria ja niillä oli tärkeä paikka kaupunginosan sosiaalisessa järjestyksessä.¹⁵

Yksi saman aikakauden merkittävistä instituutioetnografioista oli Donald Clemmerin tutkimus *The Prison Community*,¹⁶ joka jätti pysyvän jäljen sosiologiseen vankilatutkimukseen. Clemmer työskenteli Illinoisin osavaltiossa vankilassa kaikkiaan yhdeksän vuotta ja koosti havainnoistaan kattavan analyysiin vankilaelämästä. Ennen kaikkea kolmen ensimmäisen vuoden havaintoihin perustuva tutkimus pyrki tarkkaan kuvaukseen yhdysvaltalaisesta vankilasta vuosina 1931–1934. Eräs Clemmerin keskeisistä havainnoista oli vankien sosiaalistuminen (*prisonization*) vankilaan

käytäntöihin ja vankien keskuudessa vallitseviin rikollisiin arvoihin ja normeihin.

Chicagon koulukunnan etnografiaperinne jatkui sotien jälkeen. Kriminologian ja yhteiskuntatieteiden kannalta erityisen tärkeiksi nimiksi nousivat tutkijat Erving Goffman ja Howard Becker. Goffmanin vuonna 1961 julkaistu etnografiseen kenttätyöhön pohjautuva teos *Asylums (Minuuden riistäjät – tutkielma totaalisista laitoksista)* on edelleen ajankohtainen analyysi minuuden muokkaamisesta ja rakentumisesta vankilan, armeijan tai mielisairaalan kaltaisissa suljetuissa laitoksissa. Goffmanin rikas kuvaus yksilön minuudesta totaalisien laitosten virallisissa ja epävirallisissa rakenteissa osoittaa, millaisia ulospäin näkymättömiä ja osin tahattomia vaikutuksia laitoseselämällä on ja miten laitosten asukkaat reagoivat niihin.

Howard Becker käsitteli etnografista menetelmää monissa teksteissään. Useampi klassikoksi noussut teksti ilmestyi vuonna 1963 teoksessa *Outsiders – Studies in the Sociology of Deviance*. Teoksen viimeinen luku käsittelee yleisemmällä tasolla poikkeavuuden tutkimuksen problematiikkaa. Beckerin mukaan piilossa ja salassa tapahtuvan toiminnan ymmärtäminen vain tilastojen valossa johtaa tutkijan todennäköisesti harhaan eikä mahdollista kunnollisten teorioiden muodostamista. Esimerkiksi nuorisorikollisuuden kaltaisten ilmiöiden ymmärtämiseksi tarvitaan tietoa nuorten elämästä, tavoista ja arkisista käytännöistä. Tällaista tietoa voi hankkia ainoastaan havainnoimalla nuorisorikollisten elämää heidän omissa elinympäristöissään. Teoksessa *Outsiders* julkaistiin myös artikkeli *Becoming a Marijuana User*, jossa kuvataan yksityiskohtaisesti marihuanan kokeilun ja käytön oppimisprosessi. Artikkelin on myöhemmin ollut esikuvana lukemattomille rikollisuraa käsitteleville tutkimuksille.

Suomalaisen etnografiaperinteen lähtöpisteeksi nimetään usein Knut Pippingin vuonna 1947 ilmestynyt tutkimus *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944 (Komppania pienoisyhteiskuntana)*. Jatkosodan aikana tehtyihin muistiinpanoihin perustuva tutkimus on tiheä kuvaus konekiväärikomppanian arjesta, elämästä ja käytännöistä. Pippingin tutkimus oli niin vaikuttava, että Väinö Linnan uskotaan pitäneen sitä esikuvanaan kirjoittaessaan romaania *Tuntematon sotilas*. Sekä Pippingin että Linnan keskeisenä johtolankana oli kuvata armeijan epävirallista kulttuuria ja normeja rivi sotilaiden näkökulmasta. Näin Pipping kirjoitti tutkimuskohteestaan:

Tässä kirjassa yritän kuvata virallisen ja epävirallisen organisaation vuorovaikutusta sodanaikaisessa asevelvollisuus- ja

reserviläisarmeijassamme. Rajoittuva virallinen normijärjestelmä – ohjesääntömoraali – oli koko itsenäisyytemme aikana kehitetty vanhojen yleiseurooppalaisten – mutta etenkin preussilaisten – sotilastraditioiden pohjasta. Se oli tahallisesti ankara ja juuri kontrollia korostava normijärjestelmä, koska sen päätarkoituksena oli juuri kontrollin ylläpitäminen odottamattomissakin tilanteissa. Vastapainona tälle järjestelmälle olivat asevelvolliset kehittäneet omat norminsa ja omat moraalisensa, jonka tarkoituksena oli lieventää palveluksen ankaruutta ja hankkia yksittäiselle sotilaille mahdollisimman paljon vapautta ohjesäännön puitteissa.¹⁷

Etnografia tutkimusmenetelmänä nousi Suomessa nykyisen kaltaiseen suosioon vasta 2000-luvun alussa. Sitä ennen ilmestyi yksittäisiä tutkimuksia, joista monet ovat nousseet yhteiskuntatieteiden klassikoiksi. Vuonna 1985 ilmestyneessä tutkimuksessa *Lähiöravintola* Pekka Sul-kunen, Pertti Alasuutari, Ritva Nätkin ja Merja Kinnunen tarkastelivat lähiöravintolan kulttuurista merkitystä sekä juomisen syitä, vaikutuksia ja merkityksiä. Vuonna 1992 ilmestyneessä Matti Kortteisen tutkimuksessa *Kunnian kentät* uppoudutaan metallityömiesten ja toimihenkilöiden palkkatyöhön ja sen eetokseen. Molemmissa tutkimuksissa päästiin syvälle epäviralliseen kulttuuriin ja tavoitettiin keskeisiä sosiaalisia mekanismeja ihmisten toiminnan taustalla.

Etnografisen tutkimusotteen kasvanutta suosiota vuosituhannen alussa on kutsuttu etnografiseksi käännteeksi.¹⁸ Suomen poikkeuksellisen nopea kehittyminen 1900-luvun jälkipuoliskolla maatalousyhteiskunnasta jälkiteolliseksi verkostoyhteiskunnaksi muokkasi kulttuuria monin tavoin, ja etnografia tarjosi työväliseen muuttuneen sosiaalisen järjestyksen tutkimiseen. Uuden vuosituhannen sosiaalista järjestystä lähestyttiin useissa tutkimuksissa Chicagon koulukunnan ajattelun hengessä, ja pyrkimyksenä oli tavoittaa tilastojen takana piilotteleva sosiaalinen todellisuus. Tutkimusten kohteina olivat erityisesti nuoris- sekä erilaiset ala- ja osakulttuurit. Etnografit ovat tehneet havainnointia muun muassa varusmiespalveluksessa, huumemarkkinoilla, nuorisokulttuurien parissa, peruskoulussa, nuorisotaloilla ja vankilassa.

Kriminologisesta näkökulmasta tärkeitä 2000-luvun alun etnografisia tutkimuksia olivat Minna Ruckensteinin ja Annika Tepon tutkimus *Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetuissa vankiloissa*¹⁹, Jussi Perälän väitöskirja *Miksi lehmät pitää tappaa? – Etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huumemarkkinoista Helsingissä*²⁰ sekä Riikka Perälän tutkimus *Haittojen vähentäminen suomalaisessa huumehoidossa*

– *Etnografinen tutkimus huumeongelman yhteiskunnallisesta hallinnasta 2000-luvun Suomessa*²¹. Goffmanilaista instituutioetnografiaa edustivat muun muassa Tommi Hoikkalan, Mikko Salasuon ja Anni Ojajärven tutkimus *Tunnetut sotilaat – varusmiehen kokemus ja terveystaju*²², Tommi Hoikkalan ja Petri Pajun *Apina pulpetissa – ysiluokan yhteisöllisyys*²³ sekä Anni Ojajärven *Terve varusmies – Etnografinen tutkimus varusmiesten terveystajusta sosiaalisena ilmiönä*²⁴.

10.3 MENETELMÄNÄ OSALLISTUVA HAVAINNOINTI

Etnografisen tutkimuksen ensisijainen menetelmä on havainnointi. Havainnoinnista on olemassa lukuisia erilaisia määrittelyjä. Havainnointitavat voidaan jakaa muun muassa 1) *havainnointiin ilman varsinaista osallistumista*, 2) *osallistuvaan havainnointiin*, 3) *osallistavaan havainnointiin eli toimintatutkimukseen* ja 4) *piilohavainnointiin*.²⁵ Yleensä tutkija tavalla tai toisella osallistuu tutkittaviensa elämään, vaikka osallistumisen intensiteetti ja tarkoitus voivatkin vaihdella eri tutkimuksissa.²⁶

Erilaiset havainnointitavat myös usein lomittuvat toisiinsa. Sarah Thornton kirjoittaa klubikulttuuria käsittelevässä tutkimuksessaan havainnoinnin ja osallistuvan havainnoinnin rinnakkaisuudesta. Hänen mukaansa havainnointi ja osallistuva havainnointi ovat molemmat olennainen osa etnografista tutkimusta. Tutkija aloittaa usein sivusta katsomalla ja keskittyy siihen, mitä hän kentällä näkee ja kuulee. Kun tutkija pääsee lähemmäs kohdettaan, havainnointi muuttuu osallistuvaksi. Thornton näkeekin havainnoinnin ja osallistumisen tutkimuksen eri vaiheina.²⁷

Etnografisessa tutkimuksessa tutkija pyrkii pääsemään kentälle eli ottamaan osaa tiettyyn sosiaaliseen ja materiaaliseen ympäristöön. Kentän voi ymmärtää esimerkiksi sosiaalisena maailmana, jonka osaksi tutkija pyrkii ymmärtääkseen sen toiminnan logiikkaa. Kentälle pääsy on usein vaikea ja kärsivällisyyttä vaativa prosessi, jossa on useita vaiheita.

Kun kenttänä on virallinen instituutio, kuten vankila, armeija tai mielisairaala, kentälle pääsyä edeltää neuvottelu näiden instituutioiden kanssa ja tutkimuslupien hakeminen (ks. tämän teoksen luku 6). Tärkeä osa prosessia on tutkimuseettisten kysymysten arvioittaminen. Lupien ja hyväksyvien lausuntojen saaminen ei silti yksin riitä, vaan tutkimuksen onnistumisen ehtoina on, että tutkimuksen tarve ja mielekkyys onnistutaan perustelemaan tutkittaville itselleen ja että heidät saadaan

hyväksymään tutkimus. Virallisissa instituutioissa tehtävät etnografiat toteutetaan usein tutkijan ja tutkittavan laitoksen yhteistyönä.

Etnografian toteuttaminen virallisissa instituutioissa olisi käytännössä mahdotonta, mikäli tutkittavat – esimerkiksi armeijan henkilöstö tai vanginvartijat – kieltäytyisivät yhteistyöstä tutkijan kanssa. Instituutiot usein nimeävät tutkijalle yhteyshenkilön, jonka tehtävänä on auttaa kentälle pääsyssä ja toimia linkkinä instituution johdon, muun henkilöstön ja tutkijan välillä. Yhteyshenkilön kanssa kenttäjaksosta ja sen aikatauluista pyritään tekemään jo etukäteen sellaisia, että ne ovat mahdollisimman otollisia tutkimuksen kannalta ja toisaalta että niiden toteuttaminen on instituution näkökulmasta realistista.

Joskus tutkija tulee instituution sisältä. Osallistuvaa havainnointia tekee työnsä ohessa opettaja, vartija, sotilas tai sosiaalityöntekijä. Tällainen asetelma helpottaa kentälle pääsyä, mutta tutkijan oma rooli on kentälle saavuttaessa väritynyt. Se voi vaikuttaa tutkimusasetelmaan ja tutkittavien suhtautumiseen. Instituution sisältä tulevan tutkijan voi myös olla vaikeaa nähdä tuttua kulttuuria *toisin* – tuoreella katseella. Oma haasteensa instituution sisältä tulevalle tutkijalle on tulkintojen ja tulosten muotoilemisessa, mikäli ne eivät vastaa instituution hallinnon ja johdon odotuksia.

Poliisiammattikorkeakoulun opettajana toiminut Timo Korander kuvaa, millaisen reaktion hänen tekemänsä poliisietnografian tulokset herättivät arvovaltaisessa tilaisuudessa:

Korkea-arvoisten suomalaisten poliitikkojenkin paikalla ollessa eräässä tilaisuudessa esittelin käsillä olevan tutkimuksen tuloksia, kun eräs poliisiedustaja korotti rajusti ääntään sanoen, ettei esittämäni ole lainkaan poliisiorganisaation näkökulma vaan juuri päinvastoin! Miten on mahdollista, että organisaation edustaja tuollaista esittää, hän kysyi erittäin vihaisena.²⁸

Myös muualla kuin instituutioissa tehtävä etnografinen tutkimus vaatii perusteellisen valmistautumisen ja tutkimuseettisen prosessin. Erityisen haastavaa on päästä tutkimaan piilossa tai salassa toimivia ala- ja osakulttuureita. Kentälle pääsy ei edellytä samanlaista lupaprosessia kuten laitoksissa vaan perustuu tutkijan epävirallisiin sosiaalisiin verkostoihin ja suhteisiin. Ovet eivät aukea kenelle tahansa esimerkiksi moottoripyöräjengin tai huumeiden käyttäjien yhteisöihin. Tutkijalla on joko oltava ennestään yhteys tutkittavaan sosiaaliseen yhteisöön, tai sellainen tulee luoda, kun tutkija pyrkii verkostoitumaan yhteisössä. Sekään

ei yksin riitä, sillä kentälle pääsyyn tutkijan ominaisuudessa ja tutkimuksen menettelyyn tarvitaan myös yhteisön toimijoiden hyväksyntä. Lähes poikkeuksetta etnografeilla onkin avaininformantti, joka on tutkittavan sosiaalisen yhteisön jäsen tai jolla on jokin muu asema tutkittavassa yhteisössä. Avaininformantti on tutkijan ”opas” ja ”avustaja”. Monesti myös ”portinvartija”. Esimerkiksi rikollisorganisaatioita tutkittaessa avaininformantti toimii tutkijan ”tulkkina” ja ”takuumiehenä”. Ilman avaininformanttia tutkijan olisi vaikeaa saavuttaa ryhmän luottamusta, ja näin ollen päästä osaksi yhteisöä, ja edelleen oppia sen sosiaalisia koodeja, normeja ja hierarkiaa.

Kentälle pääsyn hankaluuden vuoksi ei ole yllättävää, että monilla etnografeilla on ollut taustaa tutkimassaan ala- tai osakulttuurissa. Knut Pippingin oli itse sotilaana tutkimassaan komppaniassa, Donald Clemmer vankilatyöntekijänä Illinoisin osavaltion vankilajärjestelmässä ja Jeff Ferrell toimi aktiivisesti Denverin graffitimaalareiden alakulttuurissa²⁹.

10.4 TUTKIJA KENTÄLLÄ

Luottamuksella on olennainen merkitys etnografisessa tutkimuksessa. Kentän toimijoiden täytyy luottaa tutkijaan, jotta tämä päästetään tarkkailemaan arkea sellaisena kuin se on ja jotta tälle uskotaan henkilökohdaisia tai yhteisön asioita. Ilman luottamusta kentälle ei siis ole pääsyä. Luottamuksen merkitys korostuu, kun tutkitaan esimerkiksi rikollisuutta tai muutoin arkaluonteista toimintaa. Kentän toimijoiden täytyy luottaa siihen, että tutkija käyttää saamaansa tietoa vastuullisesti ja vain tutkimustarkoitukseen. Tämän luottamuksen saavuttamiseksi tutkija joutuukin toistuvasti kenttäjakson alkuvaiheessa kertomaan aikeistaan ja kuvaamaan yksityiskohtaisesti käytäntöjä esimerkiksi tutkittavien anonyymiteetin suojelemiseksi. Luottamuksen saavuttaminen voi kestää pitkään ja joskus sitä ei saavuteta lainkaan. Jussi Perälä kuvaa tutkimuksessaan, kuinka yllätyksellistä ja poukkoilevaa luottamuksen saavuttaminen oli helsinkiläisten huumeiden käyttäjien keskuudessa:

Baariin tapaamaan yhtä henkilöä. Avustaja ei päässyt paikalle. Vastassa oli hahmo jonka kanssa olin aiemmin ollut tekemisissä mutta en koskaan ennen kahdestaan. Hain kahvia ja menin pöytään. Pöydässä oli entuudestaan tuntemattomia ihmisiä. He vain mulkaisivat. Vieressä pelattiin biljardia. Henkilö tuli biljardikepin kanssa pöydän viereen.

Kädenpuristus oli luja. Silmät olivat vetiset ja ne mittailivat minua, tuijottivat lujasti silmiini. Viimein hän päästi kädestä irti. Alkoi jo sattua, oli pakko puristaa melkein täysillä takaisin. Hän oli humalassa ja istui pöytään. Just tuli ero, hän sanoi. Hänellä oli tarve puhua. Puhuimme pitkään.³⁰

Yleensä tutkija lähestyy tutkittavia kenttäjakson alussa ulkopuolisena mutta saavuttaa kenttätöön edetessä sisäpuolisen aseman. Tutkija hyväksytään osalliseksi yhä moninaisempiin tilanteisiin ja hänelle luotetaan sellaista tietoa, johon yhteisön ulkopuolisilla ei ole pääsyä. Osallistumalla ja uppoutumalla tutkija oppii vähitellen ymmärtämään kenttää ja sen toimintaa, arvoja, asenteita ja käytäntöjä. Tutkija pyrkii havainnoimaan esimerkiksi yhteisön sisäistä sosiaalista vuorovaikutusta, toimintaa, tapoja ja käytäntöjä, arvoja, kieltä, ryhmytymistä, vuorovaikutusta ympäröivän maailman kanssa, sosiaalisen käyttäytymisen suhdetta fyysiseen ympäristöön sekä muita toiminnan ehtoja. Osallistumalla tutkija kokee monet asiat, ilmiöt ja tapahtumat omakohtaisesti. Keskustelut kentän toimijoiden kanssa antavat suoraa ja epäsuoraa tietoa tutkittavasta ilmiöstä. Etnografisessa tutkimuksessa puhutaankin usein tutkijasta osana kenttää.

Toisinaan puhutaan *monipaikkaisesta etnografiasta*, jolla korostetaan sitä, että tutkija liikkuu tutkittavien mukana erilaisissa ympäristöissä.³¹ Tutkittavien käytöstä ohjaavat sosiaaliset koodit saattavat vaihdella siirryttäessä ympäristöstä toiseen, ja tutkijan täytyy kyetä muokkaamaan käytöstään vaihtuvien kenttien vaatimusten mukaan. Esimerkiksi huumaiden käyttäjien sosiaaliset koodit voivat olla hyvin erilaisia sen mukaan, ollaanko huumeluukussa muiden käyttäjien kanssa vai sosiaalitoimistossa tai poliisiasemalla. Tällainen tutkimusote on haastava ja edellyttää tutkijalta kykyä sopeutua.

Koska kenttä on usein elävä, häilyvä, liikkuva ja muuttuva, rajaaminen on yksi etnografian tärkeimmistä valinnoista. Tutkijan täytyy ratkaista esimerkiksi se, tapahtuuko havainnointi yhdellä vai useammalla kentällä ja millaisella intensiteetillä tutkija osallistuu kentän toimintaan – tutki taanko varusmiesetnografiassa palvelusaikaa kasarmilla vai myös viikonloppuvapaita varusmiesten kotona? Erityisen hankalaa rajaaminen on niin kutsutuissa äärietnografioissa, joissa joudutaan toistuvasti miettimään tutkijan roolia ja osallisuutta vaarallisessa tai luvattomassa toiminnassa.³²

10.5 KENTTÄMUISTIINPANOT

Kentällä ollessaan tutkija tekee muistiinpanoja, ottaa mahdollisesti valokuvia tai videota sekä tekee haastatteluja. Tavallisesti etnografi kantaa mukanaan pientä vihkosta, johon hän kirjoittaa ja piirtää havaintoja. Nykyisin monilla on taskussa sanelulaite, johon voi kirjoittamisen sijaan sopivissa tilanteissa sanella havaintoja. Tutkija ei pysty dokumentoimaan kaikkea kentällä havainnoimaansa, sillä tilanteet ovat hektisiä ja vaihtelevat nopeasti, ja muistiinpanoja täydennetäänkin usein myöhemmin samana päivänä tai pian kenttäjakson jälkeen. Muistiinpanojen kirjoittaminen pyritään usein tekemään hieman sivussa ja sopivan tilanteen tullen. Kirjoittaminen kesken sosiaalisia tilanteita häiritsee havainnointia ja saattaa vaikuttaa kenttään. Ruotsalainen Ingrid Lander³³ huomasi tutkiessaan huumeita käyttäviä naisia, että muistiinpanojen kirjoittaminen haittasi luottamuksen saavuttamista. Kun Lander lopetti muistiinpanojen kirjoittamisen kentällä, hän huomasi oman läsnäolonsa ja yhteisten merkityksellisten kokemusten lisääntyvän.

Koska vihkoihin pikaisesti tuherretut muistiinpanot sisältävät lähinnä muistisanoja ja ohuita kuvauksia, etnografian on tärkeää kirjoittaa muistiinpanot puhtaaksi mahdollisimman pian kentältä päästyään. Mitä pidempi aika muistiinpanojen ja puhtaaksi kirjoittamisen väliin jää, sitä epätarkempia ja vaillinaisempia kuvauksista tulee. Muistiinpanoihin kuuluu usein myös piirroksia sosiaalisista tilanteista ja esimerkiksi siitä, miten tutkittavat asettuvat fyysiseen tilaan. Hahmottelemalla erilaisia karttoja voi kuvailla sosiaalisia verkostoja. Piirroksiin ja kuviin voi tallentaa sosiaalisten tilanteiden materiaalisia reunaehdoja, kuten asema-aukion ravintoloita, istuskelupaikkoja ja bussipysäkkejä.

Kenttämuistiinpanot ovat myös tutkijan muistin apuväline. Kenttäpäiväkirjaan on hyvä kirjata havainnointipäivän tai -jakson suunnitelma, mahdollisia askarruttavia kysymyksiä tai muuta tutkimuksen kannalta olennaista tietoa. Esimerkkiä voi katsoa teoksesta *Tunnetut sotilaat – Varusmiehen kokemus ja terveystaju*, jonka loppuun on dokumentoitu kaikki Tommi Hoikkalan kenttäpäiväkirjan muistiinpanot varusmiespalveluksessa tehdyn havainnointijakson ajalta.³⁴

10.6 KENTÄLTÄ POISTUMINEN

Osallistuva havainnointi on monesti pitkäkestoinen ja intensiivinen prosessi. Tutkija saattaa viettää kentällä kuukausia tai joskus jopa vuosia. Tutkittavasta kohteesta riippuen kentällä ollaan joko yhtäjaksoisesti tai

lyhyemmissä pätkissä. Tauot saattavat koostua yksinkertaisimmillaan tutkijan vuosilomasta tai johtua kentällä tapahtuvista muutoksista. Esimerkiksi lumilautayhteisön tutkiminen onnistuu talvella mutta katkeaa kevään sulattaessa lumet. Pitkät tauot kenttäjaksojen välillä ovat harvinaisia, sillä ne vaarantavat usein suurella työllä saavutetun roolin osana kenttää.

Kenttätyö päätetään, kun empiiristä aineistoa on kertynyt riittävästi ja havainnot ovat saturoineet eli kenttäpäiväkirjassa alkavat toistua samat havainnot ja keskustelut, eikä tutkija löydä enää uusia näkökulmia. Tutkittavan ryhmän toiminta alkaa tuntua tutkijalle itsestäänselvyydeltä.

Kenttätyön päättäminen on monesti vaikea sosiaalinen prosessi. Tutkija on mahdollisesti ystävystynyt tutkittaviensa kanssa ja mieltynyt viettämään aikaa heidän kanssaan. Kuukausien tai vuosien mittainen osallistuminen on voinut tulla myös tutkijalle elämäntavaksi, joka pitäisi päättää palatakseen vanhaan. Kentältä poistumiseen täytyykin varata riittävästi aikaa, jotta saavutetaan riittävä etäisyys tutkimuskohteeseen analyysivaiheen alkaessa.

10.7 ETNOGRAFISET HAASTATELUT

Etnografiset haastattelut ovat erityislaatuista. Tutkija ja haastateltavat ovat tavallisesti haastatteluun päädyttyä tutustuneet hyvin toisiinsa, ja molemminpuolista luottamusta on rakennettu kenttätyön aikana. Haastateltava tietää paljon tutkimuksesta ja on voinut valmistautua haastatteluun rauhassa. Haastattelun sisältö jatkaa aiemmin käytyjä keskusteluja ja käsittelee tapahtumia, joissa myös tutkija on joko ollut läsnä tai joista hän on saanut muuten tietoa. Yhteinen tietämys tutkittavasta ilmiöstä mahdollistaa aiheiden syvällisen tarkastelun mutta myös haastateltavan haastamisen, mikäli tämän kertomukset ovat ristiriidassa muiden haastateltavien ja tutkijan omien havaintojen kanssa.

Koska etnografiselle menetelmälle on ominaista pitkäkestoinen vuorovaikutus tutkittavien kanssa, etnografit eivät välttämättä tee eroa kenttätyön aikana käytyjen epämuodollisten keskustelujen ja haastattelujen välille.³⁵ Tavallista kuitenkin on, että havainnoinnin ohessa tehdään erikseen sovittuja ja järjestettyjä kahdenkeskisiä tai ryhmässä toteutettuja haastatteluja. Tällaisen haastattelun ja vapaan juttelun toisistaan erottavat tutkijan (ja ehkä myös tutkittavan) huolellinen valmistautuminen, kysymys- tai teemarungon hyödyntäminen, tarkoin valittu rauhallinen sijainti – ja jos vain mahdollista – keskustelun nauhoittaminen.

Haastatteluja voi olla hyödyllistä ripotella pitkin kenttävaihetta, sillä samalla kun havainnointi ohjaa haastattelujen tekoa, myös haastatteluissa saadut tiedot ja tulkinnat ohjaavat etnografin katsetta. Toisinaan tutkija voi onnistua esittämään kysymyksiä, joita haastateltavat eivät olisi osanneet itsenäisesti artikuloida. Tutkimustiedon tuottaminen on siten vuorovaikutteinen prosessi.³⁶ Pääosa haastatteluista kannattaa kuitenkin sijoittaa kenttätöön loppupuolelle, jolloin tutkijalle on ehtinyt kertyä tietoa tutkittavasta ilmiöstä ja hän osaa kysyä olennaisia kysymyksiä.

Haastatteluissa on hyvä käyttää löyhää haastattelurunkoa tai -suunnitelmaa, jotta tutkimusaiheen kannalta olennaisimmat aihealueet tulee käytyä läpi. Otollinen lähestymistapa on luonteeltaan keskusteleva, jolloin tutkittavalle jää tilaa omien kokemusten ja tarinoiden kertomiseen. Edesmenneen tutkijan ja etnografin James Spradleyn sanoin etnografin tehtävä on ilmaista haastateltavalle, että ”haluan tietää, mitä sinä tiedät, tavalla, jolla sinä sen tiedät”.³⁷

Tutkijan kysymykset eivät saa ohjata haastattelua liikaa, vaan tutkittavalle annetaan mahdollisuus kertoa siitä, mikä hänen mielestään on tärkeää ja merkityksellistä. Tällaisella lähestymistavalla tutkija todennäköisemmin saa käsiinsä tietoa, jota ei olisi itse osannut ennakoida, ja siten laajentaa ymmärtämystään omien ennako-oletustensa ulkopuolelle. Haastattelurunko on syytä käydä läpi ennen jokaista haastattelua ja lisätä siihen teemoja ja kysymyksiä, jotka koskettavat kutakin haastateltavaa erityisesti.

Yksi etnografisen haastattelun eduista on se, että haastattelun päätyttyä tutkija usein huomaa unohtaneensa jonkin tärkeän kysymyksen tai ymmärtää, että olisi tarvinnut lisätietoa jostakin aiheesta. Tutkijan ja haastateltavan kontaktin jatkuessa näitä lisäyksiä ja tarkennuksia on mahdollista tehdä pitkin kenttätöitä. Haastatteluja voi tehdä myös useampia, mikäli tutkija tai tutkittava kokee keskustelun jääneen kesken.

Vankilassa kerätyn etnografisen aineiston pohjalta väitöskirjaansa valmisteleva Helena Huhta – yksi tämän luvun kirjoittajista – kuvaa tätä lukua varten laaditussa tekstissä etnografisten haastattelujen erityisyyttä:

Vankilassa suorittamani kenttätö oli varsin vuorovaikutuksellista ja vain ani harvoin saatoin istua jonkin hallin, huoneen tai käytävän nurkkauksessa itsekseni tarkkaillen tapahtumia. Suuri osa kenttätöistä koostui informaaleista kahvipöytä- ja käytäväkeskusteluista vankien ja henkilökunnan kanssa. Näin sainkin valtavasti tietoa vankilan säännöistä, käytännöistä ja tapahtumista. Toisinaan tällaiset keskustelut saattoivat koskettaa hyvinkin henkilökohtaisia asioita, mutta pääosin

ne pyörivät yleisellä tasolla käsitellen esimerkiksi vankilan epäkohtia, vankien keskinäistä normistoa, statushierarkiaa tai akuutteja tapah-
tumia. Kahdenkeskisissä haastatteluissa (yhteensä 69) monet näistä
teemoista tarkentuivat, mutta ne myös monipuolistuivat ja kyseen-
alaistuivat. Henkilökunta saattoi kritisoida kollegoidensa puheita tai
toimintaa ja vangit kertoivat vapaammin omista kokemuksistaan ja
tulkinnoistaan. Joissain kohdin haastattelut purkivat myyttistä kuvaa
vankila-arjesta ja niissä korostui sosiaalisen todellisuuden komplek-
sisuus. Haastatteluissa avautui syvempi ulottuvuus tutkittavien taustoihin ja toiminnan motiiveihin. Joissain tapauksissa esimerkiksi
selvisi, että rasistisesti esiintyneillä vangeilla oli lähipiirissään ulkomaalaistaustaisia henkilöitä, mitä he eivät halunneet tuoda esille muille vangeille. Tämä asetti rasistisen käyttäytymisen erityiseen kontekstisidonnaiseen valoon. Informaalin puheen, haastattelupuheen ja havainnoidun toiminnan väliset jännitteet avasivat vankilan sosiaalisen maailman moniulotteisempaa kuin yksikään näistä aineistomuodoista yksinään.

10.8 AINEISTON KÄSITTELY JA ANALYYSI

Etnografinen aineisto on usein mittava. Haastatteluja ja kenttäpäiväkirjoja kertyy tutkimuksen edetessä paljon, ja niiden hallinnointi ja käyttö on paitsi inspiroivaa myös työlästä. Nykyisin aineistohallintaohjelmat kuten CLAN, RQDA ja Atlas.ti helpottavat aineiston systemaattista hyödyntämistä. Analysointiprosessi alkaa jo kentällä tutkijan vähitellen hahmottaessa tutkittavan ilmiön rakenteita ja logiikkaa. Kenttätöön loputtua aineisto pitää kuitenkin vielä järjestää, ja alustavien päätelmien pitävyyttä pitää koetella muistiinpanojen ja haastattelujen sekä aiemman tutkimuksen valossa. Laaja aineisto todennäköisesti sisältää tietoa, jonka merkittävyys paljastuu vasta, kun analyysi pääsee kunnolla käyntiin. Analyysivaiheessa tutkijan on etäännyttävä sisäpuolisen roolista ja pystyttävä tarkastelemaan materiaalia jälleen ulkopuolisen katseella. Etnografinen tutkimus hyödyntää tutkijan tunteita ja kokemuksia, mutta ne eivät ole tutkimuksen lopputulos. Tutkijan kokemuksia ja tunteita on käsiteltävä osana tutkimusaineistoa.

Analyysi ei ole pelkkää sosiaalisen ja materiaalsen kontekstin kuvausta. Kuvaukset ovat tärkeitä ilmiöiden selittämisessä, mutta analyysin varsinaisena kohteena on ymmärtää sosiaalisen toiminnan logiikkaa, tarkoitusta, merkitystä ja mieltä, sekä syitä ja seurauksia tietyssä ympäristössä.

Aineiston analyysi muistuttaakin perinteistä sisällönanalyysiä, mutta yhtä lailla siinä voidaan hyödyntää narratiivisia lähestymistapoja tai esimerkiksi elämänkulkuanalyysia. Etnografisesta aineistosta tehdään usein myös erilaisia tyypittelyjä, tyyppitarinoita tai idealityyppejä.³⁸

Aineistolähtöisten teorioiden ja analyysityökalujen käyttäminen on yleistä etnografisissa tutkimuksissa. Eräs paljon käytetty menetelmä ja analyysistrategia on niin kutsuttu *grounded theory*, jota hyödyntäen aineistoa luetaan, jäsennetään ja käsitellään. *Grounded theory* on vahvasti aineistolähtöinen menetelmä, jossa tulokset ja teoriat johdetaan jatkuvalla vuoropuhelulla tutkimusaineiston kanssa. Parhaimmillaan *grounded theoryn* mukainen aineiston käsittely johtaa sellaisiin havaintoihin ja huomioihin, joiden avulla tutkija voi luoda uusia tutkimusteorioita.

10.9 TUTKIJAN POSITIO

Etnografisessa tutkimuksessa tutkijan rooli tiedon kerääjänä on erityinen ja sitä pitää käsitellä avoimesti tutkimusraportissa. Koska etnografi käyttää itseään työkaluna tiedon tuottamisessa, tämä vaikuttaa aina jonkin verran kentän toimintaan ja toisaalta kerätyn tiedon luonteeseen. Tutkijan täytyykin kyetä analyttisesti ja kriittisesti tarkastelemaan osallistumisensa vaikutuksia.³⁹ Myös tutkijan aiempi suhde kenttään on hyvä kuvata tutkimusraportissa, sillä entinen mielisairaanhoidtaja tutkijana näkee sairaalao-
saston eri tavoin kuin täysin mielisairaalaan ulkopuolelta tuleva tutkija. Myös etnografian yhteiskunnallinen asema, sukupuoli ja maailmankatsomus voivat vaikuttaa siihen, miten tutkija ymmärtää, arvioi ja tulkitsee kentän toimintaa. Etnografian onkin tärkeä pohtia ja raportoida perusteellisesti seikoista, jotka vaikuttavat tiedon muotoutumiseen ja saamiseen kentällä.

Etnografiassa tutkijan kokemukset ja tunteet ovat osa tiedonhankintaa. Yrittämällä ja erehtymällä omassa toiminnassaan tutkija tavoittaa esimerkiksi sosiaalisia käytösnormeja ja hierarkioita. Kauhistumalla, riemastumalla, suremalla tai vihastumalla tutkija tavoittaa merkityksiä, motiiveja ja ristiriitoja. Yksittäiset tapahtumat tai kokemukset saattavat vaikuttaa siihen, miten ja mihin suuntaan tutkija etenee kentän havainnoinnissa. Tällaisten prosessien kirjoittaminen osaksi etnografisen tutkimuksen kulkua on tärkeää, sillä ne avaavat lukijoille aineistonhankintaprosessia ja perustelevat tiettyjen havaintojen valikoitumista. Läpinäkyvä kuvaus suhteesta kenttään on edellytys tutkimuksen uskottavuudelle.

Tutkijan kykyä tunnistaa oma vaikutuksensa kenttään kutsutaan refleksiivisyydeksi. Refleksiivinen tutkija pyrkii ymmärtämään läsnäolonsa ja toimintansa merkitystä kentältä saatavan tiedon muodostumisessa (ks. tämän teoksen luku 6). Refleksiivistä tutkimusotetta on pidetty vastauksena varhaisten antropologien pyrkimyksille kuvata kaukaisia kulttuureja ulkopuolisen objektiivisuudella.⁴⁰

Etnografeja syytetään toisinaan kentän romantisoinnista ja ”toiseuttamisesta”. Eksoottisen kuvan luominen tutkittavasta kohteesta saattaa pikemminkin vahvistaa vallitsevia stereotyyppioita ja uskomuksia kuin tehdä niistä sosiaalitieteiden keinoin ja kielellä ymmärrettäviä.⁴¹ Niin sanotussa kriittisessä etnografiassa nimenomaan kyseenalaistetaan sosiaalisten normien mukaisia määrittelyjä. Tässä yhteydessä on puhuttu *vieraannuttamisesta*, jolla tarkoitetaan tutkijan kykyä jättää ennakkoluulonsa kentän ulkopuolelle ja ideaalitapauksessa palata kentältä kyseenalaistamaan oman sosiaalisen maailmansa käytäntöjä.⁴²

10.10 ETNOGRAFIAN ETIIKKA JA HAASTEET

Etnografisen tutkimuksen tekoon liittyy erilaisia tutkimuseettisiä haasteita. Tutkittavien suostumus osallistumiseen kysytään usein eri tavoin ja erilaisessa tilanteessa kuin esimerkiksi lomakekyselyssä. Suostumus on pyydettävä lähes poikkeuksetta ja aiheesta riippumatta, jotta tutkimus olisi eettisesti kestävällä pohjalla. Ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteistä, milloin, miten ja keneltä kaikilta kysyä allekirjoitusta suostumuslomakeeseen, jos tutkimuskohteena on esimerkiksi rikollisjärjestö tai jalkapallohuligaanien ryhmittymä. Entistä kimurantimpi tilanne on silloin, kun jonkin ryhmän jäsenet haluavat toimia anonyymeina, salassa tai eivät halua tulla yhdistetyksi ryhmän toimintaan millään tavoin. Mikäli tutkimus kohdistuu alaikäisiin lapsiin, etnografiaan liittyvien eettisten ohjeiden lisäksi on otettava huomioon lapsuuden tutkimuksen eettiset erityiskysymykset. Etnografista tutkimusta suunnittelevan henkilön onkin syytä paneutua erittäin huolellisesti eettisiin kysymyksiin, sillä yleisluonteiset eettiset toimintaohjeet eivät suinkaan aina sovi tietyssä erityisryhmässä toteutettavaan osallistuvaan havainnointiin. Ratkaisumalleja poikkeustilanteisiin voi joutua etsimään aihetta käsittelevästä aiemmasta tutkimuskirjallisuudesta, kysymään oman tieteenalan tutkimuseettiseltä auktoriteetilta tai pyytämään näkemystä tutkimuseettiseltä neuvottelukunnalta.

Lähtökohtaisesti tutkijan tulisi tiedottaa positiostaan mahdollisimman avoimesti kaikille, joita hän kenttäjakson yhteydessä tapaa. Tällainen avoimuus on usein mahdollista erilaisissa instituutioissa, kuten työyhteisöissä, joissa asianmukaisen ilmoituksen voi lähettää kaikille työpaikan sähköpostiin. Kouluissa, lastenkodeissa, vankiloissa ja armeijassa tutkittavat ovat sidottuja kenttään, mikä helpottaa tarvittavan tiedon jakamista esimerkiksi aamunavauksessa tai käskynjaolla. Haasteet ja eettiset pulmat lisääntyvät, kun tutkimus kohdistuu epävirallisiin yhteisöihin.

Piilohavainnointi on varsin tyypillinen haaste etnografisessa tutkimuksessa. Monipaikkaisella kentällä tutkija ei voi kontrolloida tai rajoittaa sitä, kehen tai keihin tutkittavat kentällä törmäävät. Esimerkiksi jos rikollisen alakulttuurin edustaja törmää sattumalta kaupungilla äitiinsä, tutkijan ei tule kertoa omasta tutkijapositiostaan: se on sekä sopimatonta että rikkoo kentän kulttuurisia käytäntöjä.

Kenttämuistiinpanot sisältävät usein paljon yksityiskohtaista tietoa tutkittavista. Tutkijan on kaikissa tapauksissa ja kaikin mahdollisin keinoin huolehdittava siitä, ettei tämä aineisto joudu ulkopuolisten käsiin ja etteivät ulkopuoliset osaa yhdistää muistiinpanoja tutkittaviin henkilöihin tai yhteisöihin. Ideaalitulanteessa aineisto pseudonymisoidaan jo sitä kerättyä ja anonymisoidaan esimerkiksi piilohavaintojen osalta muistiinpanojen puhtaaksikirjoittamisvaiheessa. Pseudonyymit ovat tutkittaville keksittyjä peitenimiä, joita tutkija käyttää muistiinpanoissa ja mahdollisesti tutkimusraportissa. Anonymisointi viittaa puolestaan tiettyyn henkilöön, paikkaan tai instituutioon yhdistettävissä olevien tunnistneiden poistamiseen. Jonkin ajan kuluttua tutkija ei välttämättä pysty itsekkään yhdistämään aineistopaloja tiettyyn todelliseen henkilöön.

Lähtökohtaisesti vaitiolovelvollisuutta ja informanttien suojelemista pidetään tieteellisessä tutkimuksessa itsestään selvänä, silloinkin, kun tutkitaan rikollisuutta.⁴³ Tämä koskee myös etnografista tutkimusta, jossa tutkija voi saada tietoa rikoksista. Lain mukaan tutkijalla ei ole ilmoitusvelvollisuutta, mikäli kysymys ei ole suunnitteilla olevasta törkeästä rikoksesta.⁴⁴ Myös tutkimuseettisesti olisi ongelmallista paljastaa tutkittavien tekemisiä viranomaisille, sillä tutkimus perustuu luottamukseen, eikä sen tarkoituksena ole paljastaa yksittäisiä oikeusnormeja rikkovia henkilöitä. Toisaalta tutkija voi raportoidessaan joutua esittämään asioita, jotka eivät näytä tutkittavia edullisessa valossa. Tutkittavat saattavat loukkaantua ja kokea, että tutkija on ymmärtänyt heidät väärin. Etnografian, kuten kenen tahansa tutkijan, on kuitenkin oltava rehellinen ja valmis tuomaan esille myös epämiellyttäviä asioita.

Eräs etnografeille tuttu haaste on tutkimuksen pitkäkestoisuus. Prosessina etnografia vaatii paljon valmisteluja, kenttävaihe saattaa olla pitkä ja tutkimusraportin työstäminen moninaisesta aineistosta vaatii aikaa. Tämän vuoksi esimerkiksi opinnäytetöiden ohjaajat opastavat opiskelijan harvoin sellaisen teemaan ääreen, joka edellyttäisi etnografista tutkimusotetta. Etnografisen tutkimuksen pitkäkestoisuus on yhtä lailla haaste ammattitutkijoille, sillä nykyiset tutkimusrahoituksen mekanismit mahdollistavat yleensä vain vuoden tai kahden työskentelyn kussakin hankkeessa.

* * *

Etnografia paljastaa aina jotain uutta, kiehtovaa ja jännittävää. Monet kriminologian ja yhteiskuntatieteiden keskeisistä paradigmoista ovat saaneet alkunsa etnografisista tutkimuksista. Tällä vuosituhanella käsitys kentästä on laajentunut entisestään, kun etnografista otetta on hyödynnetty sosiaalisen median ilmiöiden tutkimiseen. Etnografeille kaikki sosiaaliset yhteisöt ovat potentiaalisia tutkimuskenttiä, joten tutkittavaa riittää.

Etnografeja yhdistää halu nähdä toisin ja ymmärtää sosiaalista ilmiötä niiden sisältä käsin. Tavoitteeseen pääseminen vaatii yleensä paljon työtä, ponnisteluja ja pitkäjänteisyyttä. Kentälle pääsy on aikaa vievä prosessi lupaviidakoineen. Kentällä oleminen voi olla niin seikkailua kuin kärsimystäkin, yleensä molempia. Kenttä voi imaista mukanaan, mutta se voi myös sylkäistä tutkijan silmänräpäyksessä ulos. Kaikessa kiehtovuudessaan, intensiivisyydessään, hektisyydessään ja epävarmuudessaan etnografia on vaativa tutkimusmetodi, jonka tärkeimmät työvälineet ovat tutkijan mieli, keho ja kokemukset. Tekijälleen etnografia onkin tutkimusmatka toiseuteen, mutta myös itseän.

10. TOISIN NÄKEMINEN: ETNO-
GRAFIA KRIMINOLOGISEN JA
YHTEISKUNTATIEEELLISEN
TUTKIMUKSEN PERINTEESSÄ

1. Salasuo, kenttämuistiinpano 18.2.2008.
2. Mm. Skeggs 1998.
3. Blumer 1986.
4. Geertz 1973.
5. Fleetwoos, Potter & Potter 2017.
6. Fleetwoos, Potter & Potter 2017.
7. Esim. Becker 1963.
8. Thrasher 1927.
9. Malinowski 1923.
10. Anderson 1988, 33.
11. Zorbaugh 1928.
12. Shaw 1930.
13. Anderson 1988, 44.
14. Whyte 1943.
15. Andersson 2014.
16. Clemmer 1940.
17. Pipping 1978, 34.
18. Salasuo & Poikolainen 2016.
19. Ruckenstein & Teppo 2005.
20. Perälä 2011.
21. Perälä 2012.
22. Hoikkala, Salasuo & Ojajärvi 2009.
23. Hoikkala & Paju 2013.
24. Ojajärvi 2015.
25. Grönfors 1982. Toimintatutkimuksesta ks. tämän teoksen luku 11.
26. Mm. Madison 2012.
27. Thornton 1995, 164.
28. Korander 2014, 74.
29. Ferrel 1998.
30. Perälä 2011, 45.
31. Marcus 1995.
32. Ferrell 1998.
33. Lander 2006.
34. Hoikkala, Salasuo & Ojajärvi 2009, 466–500.
35. O'Reilly 2005, 115.
36. Esim. Lassiter 2005.
37. Spradley 1979, 34.
38. Esim. Hoikkala, Salasuo & Ojajärvi 2009, 440–448.
39. Lander 2006.
40. Madison 2012.
41. Young 2011.
42. Marcus & Fisher 1999.

43. Kuula 2006, 96–97.
44. Rikoslaki 1998/563, 15:10.